

Հ Ի Է Թ Ը

Ա. ԱՐԳԱՀԱՏԵԱՆ

I

Երբ ես յիշողութեանս մէջ մէկը միւսի յետեւից կենդանացնում եմ տեսածս տարօրինակ մարդկանց պատկերները՝ իսկոյն աչքիս առաջին կանգնում է կակազը: Բացի այն, որ Աստուած պատժել էր նրան լեզւի այս անդիւր պակասութեամբ, այլ և նորան տուել էր այնպիսի կարճ ոտներ, որ երբ նա ման էր գալիս՝ թւում էր թէ նորա բունը դրւած էր ուղղակի ոտքի թաթերի վրայ: Մամա Մաթոսը—այս անունով յայտնի էր նա մեր քաղաքում—մարմնի այն երկրորդ պակասութիւնը ծածկելու համար հագնում էր երկար չուխաց, որի փէշերը յետեւից քսւում էին գետնին, իսկ չուխի տակից երկար արխալուղ, որ առաջի կողմից ձգւում էր մինչև նորա ոտնաթաթերը: Մամա Մաթոսի հասակը, սրունգների չափազանց կարճութեան պատճառով, հաւասար էր 9—10 տարեկան երեխայի հասակին՝ չնայելով որ նա 45—50 տարեկան տղամարդ էր: Մի փոքրիկ խորամանկութիւն էլ թագնւած էր, կարծեմ, նորա մեծ փափախի երկացնութեան և սրութեան մէջ. երևի Մաթոսը կամենում էր այսպիսով երկարացնել արշին ու կիսանոց հասակը: Մաթոսի մարմնի վրայ այլ պակասութիւն չէր նկատուում: Գուցէ կարելի լինէր քթի մասին մի բան ասել... Բայց այդ ոչինչ—մեծ ու բերանը մտնող քթով շատ հայեր կարող են պարծիլ:

Թէ ինչու էին Մաթոսին Մամա անւանում, այդ ինչ բացատրեց նորա ծանօթներից մէկը: Երբ մի անձանօթ մարդ հարցնում

է նորա անունը՝ նա չի կարողանում միանգամից Մաթոս ասել, այլ անւան առաջին վանկը, որ կակազների համար ամենից աւելի դժւար հնչելին է, կրկնում է միքանի անգամ, ուստի և ստացւում է Մա-մա Մաթոս: Բայց այս էլ ասինք, որ մեր քաղաքացիք այնքան յարգում էին նորան, որ ոչ ոք չէր համարձակւում երեսին Մամա ասել. այլ ամենքն էլ վարպետ Մաթոս էին կոչում, որովհետեւ բացի այն, որ նա լաւ կօշկակար էր, այլ և կօշկակարների ուստաբաշի, ուրեմն այսպէս ասենք, նա վայելում էր մեր քաղաքում նոյն իսկ պաշտօնական յարգանք, որ յատուկ է արհեստագետի հնաւարտ պաշտօնին: Պարզ, անխարդախ ժողովուրդը միշտ ակնածութեամբ է նայում մարդու մարմնական պակասութիւններին և շատ լաւ զանազանել գիտէ մարդու ներքինին արտաքինից—ահա թէ ինչու Մաթոսի մարմնական պակասութիւններն երբեք չէին դառնում ծաղրի առարկայ, եթէ հնաշէնք Մամա մականունը, որ կպցրել էին նրան. սակայն չպէտք է մոռանանք, որ այդ կողմից ժողովուրդը ոչ ոքի խաթրը չէ կոտրում և ամենին էլ, մանաւանդ գիւղերում և փոքրիկ քաղաքներում, հիւրասիրում է որեւէ մականունով: Մաթոսն իրաւունք ունէր դժգոհ լինելու փոքրցային մանուկներից միայն, որոնք, նրան տեսնելիս, ոտները ծռմռելով և կարծանալով զանազան խեղկատակութիւններ էին անում նոյն իսկ նրա աչքի առաջ և կամ պատերի յետեւ թագ կացած ծաղրական անուններ էին տալիս նրան: Սակայն Մաթոսը, որպէս ծանրօխոհ փիլիսոփայ, երբեք չէր բարկանում այդ շարածճիւնների վրայ, այլ մեղմ ժպտալով շարունակում էր ճանապարհը:

Ես Մամա Մաթոսի կօշկարակական արհեստը գնահատողներից էի, ուստի թէ կօշիկներ կարել տալու և թէ երբեմնապէս զրոյց անելու համար այցելում էի նրա կրպակը: Նա հազիւ միայն իւր անունը գիտէր ստորագրել, բայց չափազանց սիրում էր լսել ուրիշի կարդացածը, ուստի շատ անգամ, իմ այցելութիւնների ժամանակ, ես նրա համար կարդում էի լրագիր կամ ժողովրդական գիւրմբանքի զրւածներ: Մաթոսը լսելացի մարդ էր. նրա հետ կարելի էր առանց ձանձրանալու ժամերով խօսակցիլ. թէև սկզբում, նոր էի ծանօթացել Մաթոսի հետ, ինձ համար անտանելի էր նրա կակազութիւնը, բայց յետոյ փոքր առ փոքր ընտելացալ նրա այդ

պակասութեանը: Կեանքի հաւասար փորձը, ծիշտ և սրամիտ զիտողութիւնները զանազան դասակարգի մարդկանց վերաբերմամբ իմ աչքում հետաքրքրելի էին դարձնում Մաթոսի անձնաւորութիւնը. բայց կային և այլ հանգամանքներ, որոնք թելադրում էին ինձ ոչ միայն հետաքրքրուել, այլ նաև յարգել ու սիրել այդ մարդուն: Ահա այդ հանգամանքներից մէկի մասին ես ուզում եմ այստեղ պատմել:

II

Ծննդեան ճրագալուցի երեկոն էր: Քաղաքի Հայոց ծխական ուսումնարանի ուսուցիչների հետ մենք պատրաստում էինք «աւետիս» ման գալ յօգուտ այդ ուսումնարանի չքաւոր աշակերտների: Պատարագը վերջացել էր. մութն ընկնում էր արդէն: Այս ժամանակ, սովորական օրերին, լուռ և անկենդան քաղաքն այնպէս փոխւել է, այնպէս կենդանացել էր, որ մեղք չէր համեմատել նորան նոյն իսկ մայրաքաղաքի հետ: Նկեղեցու դրանն սհազին բազմութիւն էր հաւաքւած. կանայք, սպիտակ ծածկոցների մէջ փաթաթւած, արագ-արագ տուն էին շտապում թաթախման սեղանը պատրաստելու. երեխաներին թիւ չկար. իւրաքանչիւրը նոցանից, վառ մեղրամոմը ձեռքին, դէպի մի կողմ էր վազում. փողոցում խուլ աղաղակ էր տիրում, որի միջից պարզ լսելի էին ձկնավաճառների և այլ մանրավաճառների խռպոտ ձայները, որոնք առանց հանգստանալու գնողներ էին հրաւիրում. «Ղէ, հայերի՛ն մատաղ, լաւ ձուկ առէք, լաւ ձուկ»: «Լաւ լիւզ, լաւ պանիր», լսում էին զանազան կողմերից: Մի խումբ երեխաներ, ժամաշագիկները կրօնների տակին, դուրս եկան եկեղեցուց և ուրախ աղաղակներով ցրւեցան փողոցում:

— Մեր մրցակիցներն են, պարոններ, ասաց մէկը մեզանից և ժպտալով մատնացոյց արաւ վազվզող երեխաներին. ժամանակ է հունձն սկսելու, նայեցէք արդէն տղամարդիկ էլ ցրւում են կռահանք:

— Ժամանակ է, ժամանակ, համաձայնեցանք մենք և նախորոշած ծրագրի համաձայն՝ երեք խմբի բաժանւելով, ուղևորեցանք ամենքս մի կողմ:

—Դէ, տղէք, երեսներդ պնդացրէք, ես «աւետիս» կ'ասեմ, իսկ դուք պոկեցէք, ասացի ես ճանապարհին մեր խմբակի երկու անդամներին, եթէ Հաջի Գրիգորից տասն մանէթ չէք պոկիլ՝ էլ ձեզ տղամարդ չեմ ասի:

—Բաժինդ քիչ կը լինի, ծիծաղեց ընկերներիցս մէկը. Հաջի Գրիգորը բաց աչքով տասն մանէթ տուող չէ. նա մի մանէթ որ տալիս է որ և է բարեգործական նպատակի համար՝ ձեռները դողդողում են. պէտք է նայել այդ ժամանակ նորա դէմքին, այնպէս տխուր և խղճալի է լինում նա, որ մարդ ինքն է ուզում փող տալ նրան և ոչ թէ նրանից վերցնել:

—Ձէ, եղբայր, դու, երեւի, բարի ժամի ես հանդիպել նրան. այդ աղւէտն երբեմն այնպէս կատաղել գիտէ, որ գլխարկդ ան ու փախիւր իսկոյն, թէ չէ մեռած հայրդ ու մայրդ վեր վեր կը թռչին գերեզմանում:

—Միթէ, լաւ, մենք նրան Հաջի Գրիգոր կը շինենք, պարծեցայ ես:

—Գուք ձայն չհանէք, տղէք, ինձ թոյլ տւէք յայտնելու «աւետիս» նպատակը. ես նրա հետ ծանօթ եմ, վրայ բերեց միւս ընկերս: Կարծում եմ, որ գոնէ մի հնգանոց կը ստանանք:

Զգում էի, որ թէև պարծենում էինք, սակայն վճռական ընդհանրապէս փախուստ պիտի տայինք կռիւի դաշտից, որովհետեւ ոչ մէկս էլ պնդեցներից չէինք:

Վերջապէս հասանք քաղաքի այն թաղը, որ բաժին էր ընկել մեր խմբակին:

—Հակառակի պէս հէնց առաջին տունը Հաջի-Գրիգորինն է, բացազանչեցի ես նայելով ցուցակին, որ տւել էին մեզ ուսուցիչներն և որով մենք պիտի առաջնորդէինք մեր կամաւոր մուրաց կանութեան ժամանակ:

Դռան զանգակը քաշեցինք: Հաջի Գրիգորը մեր քաղաքի ամենահարուստ աղաներից մէկն էր: Նորա բարձր երկյարկանի տունը նայում էր մեզ վերայ հպարտ, անհիւրընկալ ճակատով: Ո՛րքան խեղճեր լաց-աղերսանքով մոեւ են այս դռնից ներս, որքան տարաբաղդներ դուրս են եկել այստեղից ծայրացեղ յուսահատութեան մէջ, թալանւած ու մերկացած, որպէս կէս գիշերին՝ բաց ճանա-

պարհի վերայ: Եւ ինչո՞ւ բաղխում ենք մենք այս անիծեալ դուռը, մի րոպէ անցաւ իմ մոքից. բայց չէ, այսպէս դատելով մենք նպատակներիս չենք հասնիլ, հաճեցի ես և նորից ուժգին քաշեցի զանգակը՝ ներքին բարկութեան վրէժը, կարծես այլ անշունչ առարկայից լուծելով: Դուռն իսկոյն բացւեցաւ: Նախասենեակի հայելու նման փայլուն յատակը փոքր ինչ ցեխոտելուց յետոյ՝ մենք մտանք աւելի ևս փայլուն դահլիճը: Այ՛ դք չկար այնտեղ: Առաստաղից կախած ջահն առատ լոյս էր տալում շքեղ կարասիների վերայ: Ի միջի այլ պատկերների, որպիսիք էին «Husa»-ի պրէմիաները ոսկեզօծ շրջանակներով, ես նկատեցի Ներսէս Վարժապետեանի, Խրիմեանի և Նազարեանի պատկերները: Ի՞նչպէս պէտք էր հասկանալ դոցա ներկայութիւնը Հաջի-Գրիգորի դահլիճում. երևի հաջի աղէսն երբեմն էլ «ազգասէր» ձևանալ գիտէ:

Աջակողմեան դուռը բացւեց և այնտեղից երևաց Հաջի-Գրիգորի մեզ բոլորիս լաւ ծանօթ բարձր, փոքր ինչ կռացած, հասակը, նիհար, ածելած երեսով, մանր, շարժուն աչքերով և փայլուն կունտ դազաթով: Հանդիսաւոր տօնի պատճառով նա իւր սովորական կիսամաշ չուխայի փոխանակ հագել էր նոր երկայնաթև կապալ:

Մենք շնորհաւորեցինք նրան օրւայ տօնը, կարգով շարւեցանք, վառեցինք ձեռներիս մոմերն և ես բարձրածայն սկսեցի «Այսօր տօնէ»-ն: Անսովոր դրութիւնն արդեօք ազդեց ինձ վերայ, թէ՞ ցուրտը, որ տիրում էր դահլիճում. չնայելով նրա շքեղութեան չգիտեմ, միայն ես զգում էի, որ ազատ չէի կարողանում երգել. իմ ձայնս դողում էր. դողում էր և ձեռքիս մոմը: Իմ ձայնիս վերայ՝ մէկը միւսի յետևից դահլիճ մտան կանայք և երեխաներ — Հաջի-Գրիգորի «երջանիկ» ընտանիքի անդամները: Մինչ նորա կինը թագչում էր մեզանից մարդու յետևը՝ երկու նորատի աղջիկները՝ մեզ լսելի լինելու չափ բարձր ձայնով, սրախօսութիւններ էին անում ռուսերէն լեզուով՝ իրանց լաւ չթագգրած ծիծաղի նիւթ ընտրելով իմ ձայնս, մեր դէմքերն ու մեր հանդերձները:

Քանի մի տուն «Այսօր տօնէ»-ից յետոյ՝ մենք միասին երգեցինք «Խորհուրդ մեծ»-ը: Երբ այս շարականի վերջին խօսքերն էինք երգում, ես քաշեցի ընկերոջս թևից, որ ստորագրութեան թերթն

առաջարկէ, սակայն այդ պարծենկոտ ընկերս անշարժ կանգնած էր. նա կամացուկ հանեց ծոցից թուղթն և փսփսաց ականջիս. «Երեսս չէ բռնում, դո՛ւ առաջարկիր»: Մինչ մենք այսպէս տատանւում էինք՝ Հաջի-Գրիգորը մօտեցաւ մեզ և իմ բուռս դրեց մանր փող: Արագ նայւածքով ես տեսայ, որ դա 30 կոպէկ էր: Բոլոր մարմնովս ցնցւելով և քաշելով ընկերոջս ձեռքից ստորագրութեան թերթը՝ ես բռնեցի Հաջի-Գրիգորի առաջ:

—Հաջի-աղա, մենք «աւետիս» ենք ման գալիս հայոց ուսումնարանի աղքատ աշակերտների օգտին, մի՞թէ 30 կոպէկ էք տալիս:

Հաջի-Գրիգորը յօնքերը կախ գցեց մինչև քիթն և սուր, ղիտողական հայեացքով ուղիղ երեսիս նայեց:

—Քանի տարեկան ես, տղաս, հարցրեց նա ինձ ամենայն սառնութեամբ:

Ես չէի կարող հասկանալ՝ թէ ինչու է առաջարկում նա այդ անտեղի հարցը:

—Խնդրեմ, շնորհ արա, պատասխան տուր ինձ և ամեն ինչ կ'իմանաս, ասաց նա տեսնելով իմ տատանմունքս:

—Քսան և ութ, պատասխանեցի ես մեքենայաբար:

—Իսկ սոքա, ցոյց տւեց նա ընկերներիս:

—Այդ հարցերն աւելորդ են, Հաջի-աղա, ի՞նչ կապ ունին նոքա ստորագրութեան թերթի հետ, նկատեցի ես տաքացած:

—Ասենք թէ սոքա էլ քսան ութ են, ընդհատեց նա իմ խօսքս: Այ, հիմա կասեմ, թէ ինչու եմ այդ հարցերն առաջարկում: Ես կեանքիս մէջ ամեն ինչ կարգով-կանոնով եմ անում. և եթէ այժմ մի քանի բուբուռ տէր եմ՝ այդ կանոններին եմ պարտական: Ով որ կեանքի ամենամանր հանգամանքներում անգամ առանց որոշ կարգ ու կանոնի է գործ բռնում՝ երբէք թող նա յոյս չունենայ աղքատութիւնից հարստութեան բարձրանալու:

—Գնանք, պարոններ, նա քարոզ է կարդում, բողոքեց ընկերներիցս մէկն և դուրս գնաց զահլիճից: Ես ուզեցի սպասել և տեսնել, թէ ինչ կը լինի այս կատակերգութեան վերջը: Հաջի-Գրիգորը դուրս գնացող ընկերիս վերայ ամենեւին ուշք չդարձրեց. նա անվրդով շարունակեց.

—«Աւետիս» ման եկողների վերաբերութեամբ էլ ես որոշ կա-

նոններին եմ հետևում: Դուք գիտէք, որ այս երեկոյ «աւետիս» ասողներին թիւ չկայ. ամեն ընդհանուր մտնում ու դուրս են գալիս. չընդունելը մեղք է, ուստի ես որոշել եմ այսպէս—փողը վճարել նայելով եկողի տարիքին. եթէ 10—12 տարեկան տղաներ են՝ նոցա տալիս եմ երեք-երեք կոպէկ. եթէ 15—16 տարեկան՝ մի-մի շահի և որովհետեւ այժմ դուք 28 տարեկան էք՝ ձեզ տալիս եմ կրկնապատիկը 10—10 կոպէկ, որովհետեւ ձեր տարիքն էլ նոցա կրկնապատիկն է:

—Դեռ մի բան էլ աւելի, ծիծաղեց ընկերս. սակայն իմ ծիծաղս չէր գալիս:

—Բայց, Հաջի Աղա, թէ որ ես ձեզ ասացի, որ մենք մեզ համար չենք ման գալիս, այլ ուսումնարանի աղքատ աշակերտների համար համարեա գոռացի ես. նայեցէք այս թերթին

—Է՛, եղբայր, ես ձեզ տալիս եմ, դուք էլ ուզում էք աղքատ աշակերտներին տէք, ուզում էք ձեր գրպանը դրէք—այդ ինձ համար միւսնոյն է: Ես էլ ջահել եմ եղել, աւելացրեց նա խորհրդաւոր ձայնով, և հիմա պէտք է խոստովանիմ, որ այդպիսի թերթերը բաւական շահաւէտ էին... առանց գումարի վաստակ է... Ժպտաց նա հեգնութեամբ և դալթեց ձախ աչքը:

Մինչ այդ ժամանակ զսպած բարկութիւնս, յանկարծ բռնկաց և ես 30 կոպէկը շարժելով նրա երեսին՝ ինքնամոռացութեան մէջ գոռացի:

—Հաջի աւագդգակ: Մենք իսկոյն դուրս եկանք դահլիճից, երկար դիւական ծիծաղ լսւում էր այնտեղից որպէս պատասխան իմ վիրաւորանքի:

Դուրս եկանք փողոց: Պարզ և ցուրտ գիշեր էր. լուսինը պայծառ փայլում էր անամպ երկնքում: Ես սկսեցի անբողջ մարմնով դողդողալ և ատամ ատամի խփել:

—Տղէք երեւի ես մրսեցի դահլիճում և դողս ներօգեց. մի կերպ ինձ տուն հասցրէք, դիմեցի ես ընկերներին:

—Մի ընդհանում ես կառք կը բերեմ, ասաց ընկերներիցս մէկն և հէնց այն է ուզում էր վազել, որ մեր առաջին կանգնեց Մամա Մաթոսը:

—Շ-շ-շնորհաւոր ծնունդ և յայտնութիւն, կակազեց նա ձեռքս

բռնելով: Վա՛, ի՛նչ կայ, ինչո՞ւ ես զողում. այս ժամանակ Հաջի-Գրիգորի դռան առաջ ի՛նչ էք շինում:

— «Աւետիս» էինք եկել, ժպտաց ընկերս, համա լաւ «աւետիս» շինեց մեզ Հաջի-Գրիգորը:

Կակազը նայեց Հաջի-Գրիգորի դռան կողմն և կարծես զուշակեց եղելութիւնը. գոնէ այդ էր ասում այն զրիմասը, որ մի րոպէ այլանդակեց Մաթոսի առանց այն էլ այլանդակ գէմքը:

— Խնդրեմ շուտ կառքի գնա՛, դարձայ կրկին ես ընկերիս:

— Ի-ի՛նչ կառք, բռնեց նա ընկերիս թւից. դու մինչև հասնեա՛ կը սառչես. ա՛յ մեր տունն այստեղ է, գնանք. ես յետոյ մարդ կ'ուղարկեմ կառքի:

— Ձէ, վարպետ, աւելի լաւ է տուն գնամ:

— Ինչո՞ւ, արժան չե՞ս համարում մեր շէմքից անցնել:

— Այդ ի՛նչ խօսք է, ինչո՞ւ արժան չպիտի համարեմ, բայց բանն այն է, որ ես ուզում եմ տուն գնալ և իսկոյն պառկել:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, գնանք, մի քիչ տաքացիր, յետոյ էլի կը գնաս: Եւ նա ուժով քաշ տւեց ինձ և ընկերներիս գէպի իրանց տուն, որ քանի մի քայլ հեռու էր Հաջի-Գրիգորի տանից:

III

Մամա-Մաթոսի տունը մեր քաղաքի սովորական տներից մէկն էր՝ բաղկացած երեք բաժանմունքից—մի երկայն բակից, «տնից» և սենեակից: Առաջին երկուսի միջից անցնելով՝ մենք մտանք երրորդը, որ ասիական ճաշակով կահաւորւած ընդարձակ, մաքուր սենեակ էր: Թաթախման սեղանն արդէն պատրաստ էր. երևի տանուտիրոջն էին սպասում սեղան նստելու:

Սենեակ մտնելուն պէս՝ Մաթոսն ինձ տարաւ և նստեցրեց նոր վառած երկաթեայ վառարանի մօտ. շնայելով սենեակի տաքութեանը՝ նա մի թեթեւ վերմակով վաթաթեց ինձ, իսկ որդուն հրամայեց կօշիկներս հանել և մի շոր տաքացնել ու ձգել ոտներիս:

— Է-էս սհաթիս ես քեզ լաւացնեմ, ասաց Մաթոսն ուրախ ուրախ ձեռները արորելով և մի բաժակ լի օղի ածելով՝ տւեց ինձ: Խմի՛ր, եղբայր, դանակի պէս զողդ կը կտրէ:

Երբ ես օղին խմեցի՝ Մաթոսն ընթրիքի սեղանը բերել տւեց

ինձ մօտ և նստեցրեց ընկերներիս: Նստեցան նորա շուրջն և ինքը Մաթոսն և տանեցիք:

—Յուլու-յուլս չունէի, որ Ասուած այս երեկոյ հիւր կը հասցնէ իմ սեղանին, ուրախութեան ժպիտով ասաց Մաթոսն և օղիով լի թասերն առաջարկեց ընկերներիս, իսկ իմ առաջս դրեց գեղարքունու մի մեծ կտոր:

—Շատ ուրախ եմք, վարպետ, քեզ մօտ հիւր լինելու համար, դարձաւ նրան ընկերս, բայց բանն այն է, որ մենք ուշանալ չենք կարող. մենք պէտք է «աւետիսը» շարունակենք. գուցէ վերջն այնպէս չլինի, ինչպէս սկիզբն էր: Խնդրեմ շուտ կառքի ուղարկիր, մեր ընկերոջը հասցենք, յետոյ կսկսենք երկուսով ման գալ:

—Ախր մեր «աւետիս» ասողն հիւանդացաւ, առանց նրան մենք ինչպէս ման գանք, նկատեց երկրորդ ընկերս, չէ բաներս բուրդ է:

—Ոչինչ մի կերպով ես եօլաց կտանեմ, ասաց առաջինը:

Դողս արդէն անցնում էր. մի դիւրեկան ջերմութիւն կամաց կամաց տիրում էր ամբողջ մարմնիս:

—Տղէք, եթէ մի 10 րոպէ սպասէք, ես ձեզ հետ կգամ, ասացի ես վերմակը վրայիցս վաշր ձգելով. վարպետ Մաթոսի օղին ու վառարանը շատ բան շինեցին. ես կարծես լաւացայ:

Ընկերներս համաձայնեցան: Կակազը սաստիկ ուրախացաւ. նա ամենայն սիրով և եռանդով հիւրասիրում էր մեզ. երեւի այդ սէրը այդ բաց ու անկեղծ սիրտն ազդում էր ինձ վրայ. թւում էր, թէ ես ոչ օտարի, այլ մեր տան սեղանի առաջ էի նստած: Մենք նրան պատմեցինք Հաջի-Գրիգորի մեզ ցոյց տւած ընդունելութիւնը: Մաթոսը ձայն չհանեց:

—Դէհ ժամանակ է, վեր կենանք, տղէք, եթէ ոչ կուշանանք, ասացի ես հանելով գրպանիցս ցուցակը. երեսուն տունն հազիւ չորս ժամում վերջացնենք:

Ընկերներս վեր կացան: Մաթոսը վեր առաւ իմ ձեռքից ցուցակը և սկսեց զննել:

—Այնպէս էլ գրում են, որ սատանան անգամ չէ կարող այբը բենից ջոկել. կարդա՛, խնդրեմ, ո՛ւմ անուններն են գրւած այդ ցուցակում:

Ես արագութեամբ կարդացի սկզբի տասն-տասն և հինգ անունը:

Մաթոսը խլեց ինձանից ցուցակն և կարծես բարկացած, ի մեծ զարմանս մեր, պատառոտեց և ձգեց վառարանը:

— Այդ ի՞նչ արիր, վարպետ, այդ ցուցակը մեզ հարկաւոր էր, դժգոհութեամբ ասացի նրան:

— Ա-ա-այդ ցուցակը ձեզ հարկաւոր չէ. ես ձեզ ցուցակ. ես սուսջ կ'ընկնեմ— դուք իմ յետեւից եկէք, որի դուռը ծեծեմ, աշտեղ էլ մտէք. ի՞նչ էք աղաների պոչից բռնել. ձեր ցուցակով ում տունն էլ երթաք՝ նոյն ընդունելութիւնը պիտի գտնիք, որպիսին քեզ ցոյց տւեց աղաներից մէկը և եթէ նրանցից մի քանիսն ամօթից քաղաքավարութեամբ էլ ընդունեն ձեզ՝ սրտերումն անշուշտ կը հայհոյեն: Իսկ այն տներում, ուր ես կը մտնեմ, համ գլխի վերայ կ'ընդունեն ձեզ, համ էլ ձեր հարուստներից պակաս չեն ստորագրի: Միայն մի պայման... որ վերջացնելուց յետոյ կրկին գաք մեր տուն. էս հաց ուտել չէր, որ մենք կերանք:

— Զէ, շնորհակալ եմք, վարպետ. մեր տներումն էլ մեզ են սպասում, ասացինք մենք:

Հաճի-Գրիգորի ընդունելութիւնն այն աստիճան վատ տպաւորութիւն էր թողել մեզ վերայ, որ մենք առանց դժւարութեան համաձայնեցանք Մաթոսի առաջարկութեանը — «աւետիս» ման զալ նրա առաջնորդութեամբ, իսկ դրած պայմանին չէինք համաձայնում:

— Վնաս չունի, էս մի անգամը, էս մի անգամը, խնդրում էր նա, ես իմաց կը տամ, որ ձեր տներում ձեզ չըսպասեն: Վարպետ Մաթոսն այնպէս էր թախանձում, որ մենք չկարողացանք մերժել նրա խնդիրքը:

— Բա մեր տանն արժան չէք համարի «աւետիս» ասել, աղերսարկու հայեացքով դարձաւ դէպի մեզ Մաթոսը: Իմ ցուցակով սկսեցէք հէնց մեր տանից:

— Ինչու չէ, ինչու չէ, վարպետ, ասացինք մենք և մի կարգ շարւելով, որպէս Հաճի-Գրիգորի տանը, մոմերը վառեցինք և երգեցինք «աւետիս»-ը:

Մաթոսը վերցրեց ստորագրութեան թերթը և գրեց մեծ-մեծ հնաւանդ միազիժ տառերով. «Մաթոս Բաշմախչեանց» — հինգ բուլբլի:

Ահա թէ ումից մենք պիտի ստանայինք 5 բուլբլին:

IV

Ժամը 10-ն էր արդէն, երբ մենք, համարեա չորս ժամ շըրջագայելուց յետոյ, կրկին վերադարձանք Մաթոսենց տուն, ուր ընթրիքի սեղանը նորից պատրաստած մեզ էին սպասում: Մենք ամենքս էլ ուրախ էինք, որովհետեւ առատ հունձ էինք ունեցել, մեր թերթերն ամբողջապէս ծածկւած էին ստորագրութիւններով:

Մի կատարեալ կալիգրաֆիական ցուցահանդէս էր ներկայացնում այդ թերթը. նա առատ նիւթ կարող էր մատակարարել այն մարդուն, որ կը կամենար ուսումնասիրել հայերէն գրչութեան ձևերը, սկսած, գուցէ, միջին դարերից մինչև մեր օրերը: Մի ծերունի արհեստաւոր, որ մանկութեան ժամանակ ուսել էր մեր վանքերից մէկում, վաղուց մոռացւած նօտագրով գրել էր իւր անունն ու ազգանունը և նրա դիմաց 2 մանէթ: Մի այլ արհեստաւոր, որ մեզ նաև բաւական զարճացրեց իւր սրախօսութիւններով, Աստուած գիտէ, թէ որ ժամանակաց գրերով տպել էր Մարգարենց Սարգիս—5 մանէթ:

Սեղանի վերայ ուրախ-ուրախ խօսում ու ծիծաղում էինք. մենք համեմատում էիք իրար հետ Հաճի-Գրիգորի և արհեստաւորների մեզ ցոյց տւած ընդունելութիւնը. ամենքս էլ հիացած էինք վերջիններիս պարզ, սիրալիւր գրկաբաց ընդունելութեամբ: Մաթոսը մեզանից աւելի ուրախ էր. նա անդադար զինի էր ածում մեր բաժակները և զանազան կենացներ առաջարկում. չէի կարծում թէ Մաթոսն իւր կակազ լեզուով Դեմոսթենէս էլ էր, նա խօսում էր բաւականաչափ կապով և իմաստալից: Վերջը նա բարձրացրեց բաժակը.

—Է-է-էս էլ խմենք այն աղքատ աշակերտների կենացը, որոնց համար հաւաքւեց այս երեկոյի փողը. թող աղքատ արհեստաւորի ընտանիքում ծնւած և մսուրքի մէջ փաթաթւած ֆիսուսի օրհնութիւնը նրանց վրայ լինի: Ա՛խ, ով որբ և անտէր է եղել՝ նա միայն կարող է հասկանալ նրանց դրութիւնը:

Մաթոսի ձայնը դողում էր այդ խօսքերն արտասանելիս, ջուխտակ արտասուէք փայլում էին նրա ահագին քթի երկու կողմով:

—Արտասուէքիս վերայ մի՛ զարմանաք, զարճա՛ւ նա մեզ, ես չիշէցի՝ անտիրական որբութեանս դառն օրերը. հիմա ուրախու-

Թիւնից եմ արտասուում, որ Աստուած արժանացրեց ինձ այն օրին, երբ ինքս հնար ունիմ գոնէ մի չնչին բանով ուրիշ որբերին օգնելու: Խմե՛նք աղքատ աշակերտների կենացը:

Մենք խորին զգացմամբ խմեցինք այդ բաժակն. և զարմանք էլ չէր—առաջարկութիւնն էլ խորին զգացմամբ էր եղել:

Կէս զիշերից անց էր արդէն, երբ մենք քաղցր տպաւորութեան տակ դուրս եկանք Մաթոսի տանից:

Անցնելով Հաճի-Գրիգորի տան առաջից՝ ես ինքս ինձ հարցնում էի—ո՞րն է արդեօք իսկական հրէշը՝ Մաթոսը թէ Հաճի-Գրիգորը...